

I. Punere în temă. Repere bibliografice

Introducerea de față nu-și propune să ofere decât un număr restrâns de repere anticristologice pentru un public cât mai larg cu putință. Subiectul este deopotrivă complex și atrăgător. Abordarea lui se cuvine făcută cu pricepere, profesionalism și mai ales cu discernământ, plecând de la textele creștine originale, care trebuie interpretate printr-o grilă filologic-istorică și teologic-istorică neconfesionalizată și coerentă. În paginile următoare voi face o sinteză, expurgată de note și referințe, a primelor capitole din lucrarea mea, *Les métamorphoses de l'Antichrist chez les Pères de l'Eglise (IIe-Ve siècles)*, sinteză care va trece în revistă perioada literaturii creștine de la *Evangelia lui Marcu* până la Hipolit. Această sinteză va fi completată de un dosar de texte biblice pe care le voi introduce *ad locum*. Traducerile, prezentate și amplu comentate, din Irineu al Lyonului și Hipolit, vor fi urmate de un studiu comparatistic al celor două anticristologii timpurii. O bibliografie sistematică va încheia volumul. În felul acesta cititorul va dispune de un dosar precis și cât se poate de complet al chestiunii anticristologice în primele două veacuri, dosar pe baza căruia „se ține” imensa și stufoasa literatură ulterioară despre subiect. Voi începe cu o scurtă prezentare a exegezelor și studiilor moderne¹.

¹ Două monografii despre Anticrist a publicat T. Malvenda, dintr-o perspectivă polemică, antiprotestantă: *De Antichristo: libri undecim*, Roma, 1604 și *De Antichristo tomus primus [-secundus]*, Lyon, 1647. Lucrările lui Malvenda (a doua ediție, din 1647, conține un capitol suplimentar față de prima) sunt capodopere de erudiție, sistematizare și stil. Din păcate, datorită materiei lor uriașe, ele nu beneficiază de nici o ediție modernă. Mărturiile Părinților Bisericii sunt excelent prezentate și discutate, Malvenda nemărturisindu-și altă ambiție decât aceea de a oferi o *summa antichristologica*, pentru contemporanii săi, în spiritul și pe urmele tradiției patristice.

1. Sfârșitul secolului XX a înregistrat câteva contribuții notabile. În 1991, Gregory C. Jenks și-a publicat teza de doctorat intitulată *The Origins and Early Development of the Antichrist Myth*². Cercetătorul australian reia chestiunea originii personajului, dezbătută cu un secol în urmă de către Bousset (voi reveni!) insistând asupra rolului esențial jucat de *tradiția creștină* în constituirea mitului ca atare. Cartea lui Jenks relativizează așadar teza savantului german din secolul al XIX-lea, conform căreia legenda Anticristului ar fi o *reformulare publică* a unor străvechi miteme iraniene, preluate și transmise în chip ezoteric de către literatura iudaică pseudoepigrafică. Jenks arată, printr-o analiză minuțioasă și pertinentă, că figurile „adversarului lui Dumnezeu” din literatura pseudoepigrafică nu se suprapun peste figura Anticristului, așa cum apare ea în primele scrieri patristice (la Irineu și Hipolit sau până la ei). Există indiscutabil, la origine, o tradiție arhaică mitică, dar tradiția sau mai degrabă tradițiile respective au fost reinterpretate *in mod radical* de către autorii creștini, dintr-o perspectivă teologică inedită.

Încă o achiziție utilă a investigației lui Jenks o reprezintă sistematizarea tradițiilor precreștine care au favorizat apariția mitului. *Grosso modo* avem de-a face cu următoarele patru modele:

- 1) *chaoskampf*, mitul confruntării cosmogonice, *transferat în eschatologie*;
- 2) mitul adversarului (Satan, Beliar, Mastema etc.), accentuat mai ales de Bousset;
- 3) tradiția Pseudoprofetului, prezentă constant în Vechiul Testament – ex. *Deut.* 13, 1-6; 18, 18-22³;
- 4) tradiția Tiranului de la sfârșitul istoriei: influența capitală a *Cărții lui Daniel* și a textelor profetice. Antiochus IV Epiphanes (175-164 î.Cr.) este primul personaj istoric încarnând câteva din trăsăturile esențiale ale viitorului Anticrist: violența, aroganța, intoleranța, tupeul blasfematoriu.

² Berlin, New York, 1991.

³ Cf. lucrarea lui W. A. Meeks, *The Prophet-King. Moses Traditions and the Johannine Christology*, Leiden, 1967.

A doua lucrare notabilă, apărută în 1995, la Leiden, aparține unui tânăr savant olandez, Lietaert Peerbolte și se intitulează *The Antecedents of Antichrist*. Admițând, cu rețușuri și nuanțe, rezultatele obținute de Jenks, Peerbolte dorește „să pună în lumină atât unitatea, cât și varietatea noțiunilor de «oponenți ai lui Isus» în creștinismul timpuriu de la Marcu și Ioan până la Irineu, urmărind sistematic următoarele trei chestiuni: 1) care este *sensul exact* al figurii adversarului eschatologic în fiecare din textele luate în dezbatere; 2) *în ce scop* autorii creștini au încorporat diferitele tradiții precreștine despre adversarii eschatologici în scrierile lor; 3) care este *fondul tradițional-istoric* al așteptării adversarilor eschatologici?” (p. 14). Lucrarea lui Peerbolte îngemănează spiritul critic-filologic cu intuiția istoricofilozofică. În prima jumătate a cărții, el analizează figura Anticristului în corpusul creștin, începând cu „apocalipsele evanghelice” și mergând până la *Urcarea la cer a lui Isaia*. În partea a doua, se ocupă de „fondul iudaic tradițional”, în prelungirea căruia s-a constituit mitul creștin. Meritul cercetătorului olandez este de a fi eliminat stereotipul unei *singure figuri* a adversarului eschatologic creștin sau precreștin. Într-adevăr, fiecare context istoric sau teologic conferă o valență deosebită, o valoare specifică mitului anticristologic. Perspectiva diacronică, evolutivă trebuie așadar corectată printr-o perspectivă sincronică, funcțională, de context.

A treia monografie ce se cuvine amintită aparține unui reputat medievist american, Bernard McGinn, și se numește *The Antichrist. Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil* (1994). Lucrarea e o frescă admirabilă despre Anticrist în *toată* tradiția creștină, cu două interesante paranteze despre Anticrist în iudaism și în islamism. Specialistul pe un anumit segment se poate simți frustrat, dacă nu chiar dezamăgit de „superficialitatea” cu care este „expediat” segmentul respectiv. Să nu uităm însă că o asemenea întreprindere temerară *impune din start* un anumit grad de superficialitate, care ar trebui numită, mai degrabă, spirit de sinteză. „Superficialitatea” la nivelul segmentului, atunci când există o schemă coerentă de interpretare, se convertește în profunzime la nivelul întregului. Monogra-

fia lui Bernard McGinn rămâne indispensabilă pentru oricine dorește să aibă o privire de ansamblu, încheșată și pasionantă, asupra mitului Anticristului, de la *Cartea lui Daniel* și până la interpretările lui C.G. Jung. Erudiția pusă în joc, precum și inteligența interpretărilor fac din *The Antichrist* o minieniclopedie absolut obligatorie și pentru tagma „specialiștilor” în materie.

2. Să aruncăm o privire rapidă și asupra câtorva lucrări mai vechi, dar încă valabile în bună măsură! Prima cercetare serioasă, întreprinsă cu instrumente filologice și istorice specifice epocii moderne, datează de la sfârșitul secolului trecut și se datorează lui Wilhelm Bousset, în cartea sa *Der Antichrist in der Überlieferung des Judentums, des Neuen Testaments und der Alten Kirche*, din 1895, publicată peste numai un an și în versiune engleză⁴. Afiiliat celebrei *religionsgeschichtliche Schule* – care își propunea identificarea „schemelor fixe” în istoria faptelor religioase – Bousset „urcă” ancheta până la scenariile cosmogonice egiptene, babiloniene sau asiriene. După el, înfruntarea dintre Marduk (zeul luminii) și Tiamat (dragonul haosului) reprezintă modelul îndepărtat, arhetipul transmis *pe cale ezoterică*, al confruntării *eschatologice* între Crist și Anticrist. Figura negativă va fi supraviețuit camuflată – cel mai frecvent sub numele de Beliar – doar în literatura iudaică apocaliptică (intertestamentară). Bousset scoate în evidență un fapt extrem de important (pe care lucrarea lui Jenks îl va corecta și nuanța în privința formei, confirmându-l, în privința fondului), anume, faptul că mitul Anticristului combină în mod dinamic un model transistoric (modelul adversarului) cu un personaj istoric (tiranul, ereticul, poporul vrăjmaș) într-o punere în scenă de tip eschatologic. Anticristul, ca și Cristos, este, din acest punct de vedere, un personaj istoric, a cărui biografie se va desfășura *într-un timp ce va să vie*. Nu e mai puțin adevărat însă că el aparține și planului transistoric, al arhetipurilor, întrucât moartea lui va marca sfârșitul lumii prezente și inaugurarea unei lumi cu totul diferite.

⁴ *The Antichrist Legend. A Chapter in Christian and Jewish Folklore*, trad. de A.H. Keane, Londra, 1896.

Concluziile lui Bousset – întemeiate mai mult pe intuiții extraordinare, dat fiind că cercetarea științifică a corpusului pseudoepigrafelor se afla abia la primii pași – au fost preluate și adâncite de R.H. Charles, în volumul al doilea al comentariului său la *Apocalipsa lui Ioan*⁵. În al treilea rând, se cuvine menționată lucrarea lui M. Friedländer, *Der Antichrist*, apărută în 1901⁶, unde literatura intertestamentară – și mai cu seamă *apocaliptica iudeo-creștină* – este utilizată în mod sistematic pentru întâia dată. Friedländer arată că figura Anticristului este anticipată de figura lui Beliar – personaj aflat oarecum la jumătatea drumului, între diavol și Anticrist – din scrierile pseudoepigrafice. Friedländer urmărea însă un cu totul alt scop decât investigarea tradiției adversarului eschatologic. El dorea să pună în evidență rădăcinile gnostice ale sectei „*minim*”-ilor. Prin urmare, contribuția sa majoră ca „anticristolog” a rămas ignorată până foarte recent.

Mai amintesc, din prima jumătate a secolului XX, cartea catolicului francez B. Rigaux, *L'Antéchrist et l'opposition au royaume messianique dans l'Ancien et le Nouveau Testament*, apărută la Paris în 1932. Rigaux a suferit influența teoriei lui Lagrange despre mesianismul iudaic. El tranșează net între mesianismul „de factură strict politică” al iudaismului și mesianismul „de factură metafizică” al creștinismului. Comparația se desfășoară între doi termeni radical opuși, conținuți, unul, în Vechiul și celălalt în Noul Testament. Principalul defect al cărții îl reprezintă ignorarea totală (sau neluarea în considerație) a literaturii intertestamentare, decisivă pentru înțelegerea evoluției concepției mesianice în sânul diferitelor comunități iudaice. Conform schemei apriorice și apologetice – trebuie s-o spunem – a lui Rigaux, în tradiția iudaică Anticristul va fi reprezentat ca un personaj strict politic, în vreme ce Părinții Bisericii îi vor atribui statut metafizic.

Fără prea multe comentarii, mai amintesc utila (deși parțială și oarecum arbitrara) antologie publicată, în 1992, de Fausto Sbaiffoni,

⁵ *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John*, 2 vol., Edinburg, 1920.

⁶ Moritz Friedländer, *Der Antichrist*, Göttingen, 1901.

Testi sull'Anticristo, 2 volume (textele acoperă secolele I-III); excelentul comentariu al părintelui Orbe la cartea a V-a din *Adversus haereses*, Madrid, 1988, pe care l-am folosit în redactarea notelor la traducerea din Irineu, în lucrarea de față; precum și ediția, însoțită de traducere, introducere și comentariu, a scrierii lui Hipolit, *Despre Crist și Anticrist*, publicată, în 1987, de Enrico Norelli.

În 1994, la Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, a fost publicat un text eschatologic, cu titlul *Antihristica*, prezentat astfel de către editorul său recent, Arhim. Veniamin Micle: „Antihristica este opera unui mare teolog ortodox, care din smerenie a dorit să rămână necunoscut. Manuscrisul, tradus din limba rusă, a fost descoperit de Părintele ieroschimonah Paisie Lambrou din Sfântul Munte Athos, care, impresionat de conținut, s-a hotărât să-l tipărească” (*op. cit.* p. 3). *Antihristica* rămâne, deocamdată, un text învăluit în mister. Editorul nu aduce lămuriri în privința autorului, perioadei și locului în care compilația respectivă, de o valoare teologică incontestabilă, va fi fost compusă. Un cercetător român realizează o investigație adâncită în acest sens, ale cărei rezultate vor fi publicate curând. Ediția arhim. Veniamin Micle are meritul de a prezenta, în introducere, un catalog al traducerilor românești din literatura eschatologică: *Vămile văzduhului*, *Cuvânt despre a doua venire a Mântuitorului* (de fapt, cateheza a XV-a), al Sfântului Chiril al Ierusalimului; *Tâlcuirea la Apocalipsă* a Sfântului Andrei al Cezareei; *Cuvântul Sfântului Ipolit, papă al Romei, pentru sfârșitul lumii și pentru Antihrist și pentru a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos* etc. Volumul se adresează în primul rând monahilor și are un caracter parenetic specific acestui tip de publicații⁷.

⁷ Deși nu se ocupă decât tangențial de figura Anticristului în literatura patristică, se cuvine menționată culegerea *Antihristul*, texte traduse de R. Părpuță, din Vl. Soloviov, G.P. Fedotov, A. Mațeina, B. Moceanov, S.N. Bulgakov, Ed. Polirom, 2000, cu un excelent studiu introductiv semnat de T. Paleologu: „Profetul și katechonul. Contribuție la problema «orientării pesimiste» în opera lui Vladimir Soloviov”, pp. 5-46. De același autor, menționez și incitantă teză de doctorat, *Le Grand-Inquisiteur – katechon ou Antéchrist? Contribution a la théologie politique*, sub îndrumarea lui P. Manent